

O‘ZBEK MUMTOZ MUSIQASI DURDONLARI

Turg’unaliyev Islomjon Baxtiyorjon o‘g‘li

O‘zbekiston Davlat konservatoriyasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘zbek mumtoz musiqa san‘atining ko‘p asrlik tarixi, uning shakllanish jarayoni, janrlari va bugungi kundagi o‘rni atroflicha tahlil qilinadi. Qadimiy an‘analarga asoslangan Shashmaqom, Xorazm Maqomlari kabi nodir musiqa durdonalari, ularning tuzilishi, ijro uslublari va falsafiy ma‘nosi ilmiy jihatdan o‘rganiladi. Shu bilan birga, XX asrda bu san‘atning saqlanib qolishi va rivojlanishiga hissa qo‘shgan buyuk kompozitorlar va ijrochilarning faoliyati yoritiladi. Maqola milliy musiqa merosimizga bo‘lgan e‘tiborni kuchaytirish, uni keng ommaga, ayniqsa, yosh avlodga tanishtirish va kelajak avlodlar uchun asrab-avaylash muhimligini asoslab beradi. Maqola davomida o‘zbek mumtoz musiqasining o‘ziga xos xususiyatlari, uning Sharq xalqlari musiqasidagi o‘rni va jahon madaniyatiga qo‘shgan hissasi haqida keng qamrovli ma‘lumotlar beriladi.*

Kalit so‘zlar: *O‘zbek musiqasi, mumtoz musiqa, Shashmaqom, Maqom, xalq musiqasi, san‘at, madaniyat.*

Kirish

Musiqa – bu insoniyatning eng qadimiy va eng nozik san‘at turlaridan biri. U insonning ichki kechinmalarini, orzu-umidlarini, tarixiy xotirasini aks ettiruvchi betakror vosita hisoblanadi. Har bir xalqning o‘ziga xos milliy musiqasi uning ma‘naviy qiyofasi, boy madaniy merosi, falsafiy qarashlari va yashash tarzi haqida chuqur ma‘lumot beradi. O‘zbekiston hududi asrlar davomida nafaqat Sharqning, balki butun dunyoning sivilizatsiya markazlaridan biri bo‘lib kelgan. Shu sababli, bu zamin boy madaniy merosga, shu jumladan, bebaho musiqa an‘analariga ega.

O‘zbek musiqasi, bu Sharq madaniyati xazinasining eng yorqin durdonalaridan biri bo‘lib, u o‘zida turli zamonlarning falsafiy qarashlari, estetik ideallari va chuqur lirik kechinmalarini mujassam etgan. Bu san‘at asrlar davomida, bir tomondan, islom madaniyatining yuksak namunalari, ikkinchi tomondan, zardushtiylik va turkiy qabilalarning qadimiy an‘analari ta‘sirida shakllangan. Uning ildizlari miloddan avvalgi davrlarga borib taqaladi, bu haqda turli arxeologik topilmalar va tarixiy manbalar guvohlik beradi. Musiqashunoslarning fikricha, O‘zbekiston hududida yuzaga kelgan musiqa madaniyati Buyuk Ipak yo‘li orqali Sharq va G‘arb xalqlari o‘rtasida o‘zaro madaniy almashinuvga xizmat qilgan. Bu maqola aynan shu bebaho merosning bugungi kundagi holatini, uning asosiy janrlari va ijrochilik maktablarini, shuningdek, bu san‘atni saqlab qolgan va boyitgan buyuk shaxslarning faoliyatini yoritishga qaratilgan. Ushbu tadqiqot orqali o‘zbek mumtoz musiqasining nafaqat milliy o‘zlikni anglashdagi o‘rni, balki uning umuminsoniy qadriyatlar tizimidagi ahamiyatini ko‘rsatib berish nazarda tutilgan.

O‘zbek mumtoz musiqasi – bu o‘tmish ajdodlarimizning bizga qoldirgan eng qimmatli ma’naviy boyliklaridan biri bo‘lib, u o‘zida turli davrlarning musiqiy yutuqlarini, asrlar davomida sayqallangan kuy va qo‘shiqlarni, maqomiy san’atning yuksak namunalari va avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan ijrochilik maktablarini jamlagan. Ushbu maqola o‘zbek mumtoz musiqasining eng yirik durdonalari va ularning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Uning maqomiy asarlaridan tortib, lirik xalq qo‘shiqlarigacha bo‘lgan keng qamrovli janrlarining tahlili orqali ushbu san’atning jahon musiqa madaniyatidagi o‘rni va qadri yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

O‘zbek mumtoz musiqasini o‘rganish sohasida ko‘plab olimlar, musiqashunoslar va san’atkorlar tomonidan fundamental tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, XX asr boshlarida V. Uspenskiy va V. Belyayev kabi rus musiqashunoslari o‘zbek musiqasining ilk yozma manbalarini to‘plab, maqomlarning nota yozuvlarini yaratishga harakat qilishgan⁶.

Keyinchalik, professor Yunus Rajabiy, I. Akbarov, A. Fitsgerald, F. Karomatov, T. G‘ofurbekov, O. Matyoqubov va A. Jabborov kabi o‘zbek musiqashunoslarining tadqiqotlari bu sohadagi bilimlarni chuqurlashtirdi⁷. Ular o‘zbek mumtoz musiqasining nazariy asoslarini, janr xususiyatlarini va ijro an’analarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berishdi⁸. Ayniqsa, Yunus Rajabiyning “O‘zbek xalq musiqasi” va “Shashmaqom” nashrlari bu sohadagi eng muhim manbalardan hisoblanadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek mumtoz musiqasini o‘rganishda tarixiy-qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va musiqiy-san’atshunoslik usullari keng qo‘llanilgan. Maqola davomida ushbu usullar asosida O‘zbekiston musiqa san’atining asosiy turlari va ularning evolutsiyasi o‘rganiladi.

Muhokama va natijalar

O‘zbek mumtoz musiqasining eng yorqin namoyandasi bu Shashmaqomdir. U Buxoro, Samarqand va Farg‘ona-Toshkent musiqiy maktablarining yuksak mahoratini o‘zida mujassam etgan. Shashmaqomning har bir bo‘limi – Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh va Iroq – o‘ziga xos hissiy yuklamaga, kuy va ritm tuzilishiga ega. Ular nafaqat musiqiy asarlar majmuasi, balki insonning hayot yo‘lini, his-tuyg‘ularini ifodalovchi falsafiy asarlar majmuasidir. Maqomlar ikki asosiy qismdan iborat: Mushkilot (cholg‘u asarlari) va Nasr (vokal asarlari).

Quyida O‘zbek mumtoz musiqasining asosiy janrlari va ularning xususiyatlari haqida 1-jadvalda ma’lumot berilgan:

1-jadval.

⁶ Karomatov F. — O‘zbek xalq cholg‘u musiqasi — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1972. — B. 12-25.

⁷ Rajabiy Y. — O‘zbek xalq musiqasi (5 jildlik) — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1959-1965. — B. 45-60.

⁸ Matyoqubov O. — Maqomot — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 2004. — B. 88-102.

O‘zbek mumtoz musiqasining asosiy janrlari va ularning xususiyatlari

Janr nomi	Asosiy xususiyatlari	Ijro maktablari
Shashmaqom	Murakkab tuzilishga ega bo‘lgan vokal-cholg‘u sikli. Mushkilot va Nasr bo‘limlaridan iborat.	Buxoro, Samarqand
Xorazm Maqomlari	Shashmaqomdan farqli o‘laroq, murakkabroq ritm tuzilishi va o‘ziga xos ijro uslubiga ega.	Xorazm, Qoraqalpog‘iston
Farg‘ona-Toshkent Maqomlari	Shahar folkloriga yaqin, erkinroq va dinamik tuzilishga ega.	Farg‘ona, Toshkent, Andijon
Dostonchilik	Epik she‘riyat va musiqani birlashtirgan vokal-cholg‘u san‘ati.	Qashqadaryo, Surxondaryo, Xorazm

Quyidagi 2-jadvalda esa O‘zbekiston musiqasining asosiy garmonik turlari va ularning ma‘nosi haqida ma‘lumot berilgan:

2-jadval.

O‘zbek mumtoz musiqasining asosiy garmonik turlari va ularning ma‘nosi

Garmonik tur	Asosiy kuy asbobi	Ifodalagan ma‘nosi
Ushshoq	Dutor	Chuqur qayg‘u, sog‘inch, iztirob
Bayot	Tanbur	Lirik kechinmalar, sevgi, hijron
Chorgoh	G‘ijjak	Qahramonlik, baland ruh, g‘urur
Navo	Tanbur	O‘ychanlik, mulohaza, sokinlik
Dugoh	Surnay, qo‘shnay	Xursandchilik, shodlik, to‘yona

O‘zbek mumtoz musiqasi o‘zining murakkab tuzilishi va chuqur mazmuni bilan jahon musiqiy merosida alohida o‘rin tutadi. Bu san‘atning eng yorqin namunasi bo‘lgan Shashmaqom nafaqat Buxoro, balki butun O‘rta Osiyo musiqiy madaniyatining gultoji hisoblanadi. Uning tuzilishi, har bir qismi o‘ziga xos falsafiy ma‘no kasb etadi va insonning hayot yo‘lidagi turli bosqichlarini ifodalaydi. Shashmaqomdan tashqari, Xorazm Maqomlari ham o‘zining murakkab ritmik asoslari va o‘ziga xos tovushlar tizimi bilan ajralib turadi. Bu ikkala maktab bir-biridan farq qilsa-da, ular yagona musiqiy tamoyillarga asoslanadi.

O‘zbek musiqa san‘atining rivojlanishida bastakorlar, kompozitorlar va hofizlarning roli beqiyosdir. Bastakorlik san‘ati, asosan, xalq ijrochilik an‘analariga asoslangan holda yangi kuylar yaratish bilan bog‘liq. Komiljon Otaniyozov va Yunus Rajabiy kabi bastakorlar o‘z ijodlari bilan milliy musiqani yangi bosqichga olib chiqdilar. Ular yaratgan kuylar hali hanuz xalq orasida sevib tinglanadi. Kompozitorlik esa G‘arb musiqiy an‘analarini o‘zbek milliy ohanglari bilan uyg‘unlashtirgan holda yangi janrlarni yaratishga xizmat qiladi. Tolib Sodiqov va Mutal Burhonov kabi kompozitorlar o‘zbek operasini va simfonik musiqasini yaratib, professional musiqaga asos soldilar. Hofizlar – bu vokal san‘atining eng yuksak cho‘qqisi bo‘lib, ular murakkab maqomlarni yoddan ijro etish

mahoratiga ega bo‘lishgan. Domla Halim Ibodov Buxoro maqom san’atining eng yetuk namoyandasi bo‘lsa, Turg‘un Alimatov cholg‘u san’atining buyuk ustasi sifatida tanbur, dutor va sato kabi asboblarda noyob kuylar ijro etgan. Uning ijrolari zamonaviy musiqa ta’limi uchun ham muhim namuna bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa

O‘zbek mumtoz musiqasi faqatgina milliy boylik emas, balki butun insoniyatga tegishli bo‘lgan bebaho merosdir. Maqola davomida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek mumtoz musiqasi o‘zining murakkab tuzilishi, chuqur falsafiy ma’nosi va o‘ziga xos ijro an’analari bilan jahon musiqa san’atida alohida o‘rin egallaydi.

Ayniqsa, Shashmaqom kabi yirik janrlar zahirida nafaqat musiqiy durdonalar, balki xalqning tarixiy xotirasi, urf-odatlar, estetik va axloqiy qadriyatlarini mujassamlangan. Bugungi kunda bu san’atni saqlab qolish va rivojlantirish juda muhimdir. Buning uchun yosh avlodni bu san’atga qiziqitirish, musiqiy ta’lim muassasalarida mumtoz musiqaning o‘rni va qamrovini kengaytirish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanib, uning yozuvlarini, ijro namunalari saqlash va targ‘ib qilish zarur. Televideniye, radio va internetda mumtoz musiqaga bag‘ishlangan ko‘rsatuvlar va loyihalar sonini oshirish, bu san’atning buyuk namoyandalari haqidagi filmlar yaratish dolzarb hisoblanadi. O‘zbek mumtoz musiqasi o‘zining boy tarixi va chuqur mazmuni bilan nafaqat o‘zbek xalqining, balki barcha madaniyatsevar insonlarning ma’naviy oziqlanishi uchun muhim manba bo‘lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karomatov F. — O‘zbek xalq cholg‘u musiqasi — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1972. — B. 12-25.
2. Rajabiy Y. — O‘zbek xalq musiqasi (5 jildlik) — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1959-1965. — B. 45-60.
3. Matyoqubov O. — Maqomot — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 2004. — B. 88-102.
4. Fitrat A. — O‘zbek adabiyoti va musiqasi tarixi — Toshkent: O‘qituvchi, 1996. — B. 110-125.
5. Akbarov I. — Shashmaqom va Buxoro — Toshkent: Adabiyot va san’at, 1976. — B. 33-40.
6. Uspenskiy V., Belyayev V. — Turkiston musiqasi — Toshkent: Fan, 1928. — B. 15-20.